

Mark Elchardus

VOORBIJ HET NARRATIEF VAN NEERGANG

D/2015/45/367 – ISBN 978 94 014 2912 2 – NUR 756

Vormgeving omslag: Compagnie Paul Verrept

Omslagillustratie: Gregorio Martínez (Valladolid, 1547-1598), *Prometeo encadenado*. Prado Madrid

Vormgeving binnenwerk: theSWitch

© Mark Elchardus & Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2015.

Uitgeverij LannooCampus maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediodivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Alle rechten voorbehouden.

Niets van deze uitgave mag verveelvoudigd worden en/of
openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie,
microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij LannooCampus

Erasme Ruelensvest 179 bus 101

3001 Leuven

België

www.lannoocampus.be

Inhoud

Hoofdstuk 1. De zomer van 2014	11
1.1 Het einde van de geschiedenis?	12
1.2 Geloof in neergang: declinisme	14
1.3 De hedendaagse jongvolwassenen	15
1.4 De Prometheusgeneratie	16
Hoofdstuk 2. ‘... zwart gat in het uitzicht ...’	19
2.1 Een toekomst van bittere pillen	19
2.2 Toch een kwetsbaar houvast	24
2.3 Neergang	25
Hoofdstuk 3. De neergang op papier	29
3.1 Het Westen: van het centrum naar de marge	30
3.2 Militaire macht en de kansen op het goede leven	32
Hoofdstuk 4. De sjablonen van het declinisme	37
4.1 De val	37
4.2 De cyclische tijd	39
4.3 Cultuurpessimisme en declinisme	40
4.4 Het ene declinisme is het andere niet	43
Hoofdstuk 5. Met mij gaat het goed	47
5.1 De ouders als vergelijkingspunt	48
5.2 Zullen we het nog even goed hebben als onze ouders?	50
5.3 Is de toekomst nog open?	53
5.4 Bereiken we onze levensidealen?	58
5.5 Met mij gaat het goed, maar met ons bar slecht	59
Hoofdstuk 6. De Prometheusgeneratie, groepsportret	65
6.1 Hotel mama, met mate	66
6.2 Een postreligieuze generatie	69
6.3 Het einde van de onderwijsexpansie	70
6.4 Ongelijke kansen op de arbeidsmarkt	72

6.5	De nieuwe huisvrouwen	73
6.6	Werkzekerheid	73
6.7	Tevreden met de baan	77
6.8	Al een solide middenklasse	77
6.9	Groepsfoto met scheidslijnen: een 75-25-generatie	79
Hoofdstuk 7. Hoe bestaansonzeker is deze generatie?		81
7.1	Van achterblijvers en verliezers	83
7.2	Wat ons te wachten staat	86
7.3	Harder werken voor minder	89
Hoofdstuk 8. Verliezers van de modernisering?		91
8.1	Sociaaleconomische bedreiging en bestaansonzekerheid	94
8.2	Bestaansonzekerheid en declinisme	95
8.3	De symbolische samenleving	97
8.4	Van maatschappelijke neergang naar persoonlijk verlies	102
8.5	De vatbaarheid voor declinisme	102
	Onderwijs en communicatie	103
	Media en communicatie	106
	Levensbeschouwing en perspectief	108
	Regio en wat de burens overkomt	109
	Oorzaken van declinisme	109
8.6	Oorzaken van bestaansonzekerheid	110
8.7	Verliezers of winnaars van de modernisering	111
Hoofdstuk 9. De gevolgen van de toekomst		115
9.1	Hoe de toekomst het politieke landschap hertekende	116
	Populisme	119
	Xenofobie	124
	Het herschikte politieke landschap	125
9.2	Toekomstverwachtingen en de overtuiging het beter te zullen doen dan de ouders	128
9.3	Toekomstverwachtingen en geluk	131
9.4	De scheiding tussen privéleven en publiek leven	132
Hoofdstuk 10. De gewenste loopbaan		135
10.1	De vaste versus de flexibele loopbaan?	136
10.2	Boeiend werk versus vrije tijd, promotiekansen, hoger salaris en werkzekerheid	140

10.3	Gezin versus werk	143
10.4	Loopbaanperspectieven	144
Hoofdstuk 11. Huisje-tuintje-kindjes		149
11.1	De gewenste leefstijlen van de Prometheusgeneratie	152
	Landelijke gezinsmensen	153
	Gezinsmensen-met-loopbaan	154
	Eigen-buurtmensen	155
	Stedelingen	156
	Singles	157
11.2	Gewenste leefstijl en politieke voorkeur	158
Hoofdstuk 12. De gewenste samenleving		161
12.1	Ideologische kavelen en virtuele partijen	168
	Belgicist, links en communitarist	172
	Centrum-linkse radicale communitaristen	173
	Rechtse gemeenschapsafbakenaars	174
	Linkse kosmopolieten	175
	Rechtse kosmopolieten	175
12.2	De spagaat van de partijen	176
Hoofdstuk 13. Wie helpt onze toekomst maken?		183
13.1	Het gezin als een vlot op een woelige zee	183
13.2	Politiek, ver van mijn bed	187
13.3	Magie, wetenschap, technologie en hoop	189
13.4	De dubbele vervreemding van burger en politiek	191
13.5	De werkgever(s) en de klassenstrijd	193
13.6	God, Allah, Jahweh	194
13.7	De terugkeer van God in de Belgische politiek	195
Hoofdstuk 14. De scheidslijnen		199
14.1	Moslims en niet-moslims	199
14.2	Franstaligen en Nederlandstaligen	202
14.3	Laag- en hogeschoolden	203
Epiloog: Een weg vooruit		207
1.	Beter luisteren naar de mensen	209
	Politieke strijdpunten volwaardig politiseren	209

Honoreren van meerderheidsopvattingen: vaste baan, vaste loopbaan, werkzekerheid	212
Sneller agenderen van maatschappelijke problemen	214
Waar zijn de linkse gemeenschapsafbakenaars en de rechtse kosmopolieten?	222
2. De dubbele vervreemding bestrijden	229
Democratie als evenwichtsoefening	229
De collectieve voorwaarden van individuele vrijheid	230
Sleutelen aan procedures?	232
3. Weg met de standenmaatschappij	235
Onderwijs tegen de standenmaatschappij	236
Arbeid tegen de standenmaatschappij	238
Sociale binding tegen de standenmaatschappij	239
Zeggenschap tegen de standenmaatschappij	240
4. Declinisme bestrijden	241
Greep op het leven	242
De overheid slagvaardig houden	243
Verandering als regelmaat, wetenschap als kenniswijze	243
Minder wedden, meer verzekeren	244
Zekerheid	245
Politiek als pedagogie	245
Bijlagen	
Bijlage 1: Inhoud van de online bijlagen	247
Deelrapporten	247
Theoretische en conceptuele voorbereiding	247
Technische bijlagen met betrekking tot de analyses	247
Commentaren	248
Bijlage 2: Technische beschrijving van het onderzoek	248
Inleiding	248
Steekproeftrekking	248
Respons	248
Weging	249
Bijlage 3: Basismodel voor het schatten van de wederzijdse invloed tussen declinisme en bestaansonzekerheid	
Bijlage 4: Model voor het schatten van de invloed van declinisme en bestaansonzekerheid op populisme	250
	251

Bijlage 5: Model voor het schatten van de invloed van declinisme en bestaansonzekerheid op xenofobie	253
Bijlage 6: Model voor het schatten van de invloed van declinisme en bestaansonzekerheid op de mate waarin jongvolwassenen de levenskwaliteit van hun ouders menen te kunnen evenaren of overtreffen	254
Bijlage 7: Niet-recursief model voor het schatten van de invloed van de toekomstverwachtingen op geluk	256
Dankwoord	257
Bibliografie	259
Eindnoten	275

VOOR CHARLIE, ERNESTO EN MAYA

The central conservative truth is that it is culture, not politics, that determines the succes of a society. The central liberal truth is that politics can change culture and save it from itself.

Daniel Patrick Moynihan

The life of nations no less than that of men is lived largely in the imagination.

Enoch Powell

No miracles, No perfection. No millennium. No apocalypse. We must cultivate a skeptical faith, avoid dogma, listen and watch well, try to clarify and define ends, the better to choose means.

David Landes

Hoofdstuk 1

De zomer van 2014

Toen kwam de zomer van 2014. Onrust in Oost-Oekraïne, de terugkeer van de Koude Oorlog. Het neerhalen van vlucht MH17, het besef, in Nederland vooral, maar ook in Vlaanderen, dat de wereldwanorde plots onze man, onze vrouw, onze moeder, vader, zoon, dochter, vriend, collega kan ombrengen. Zij waren er nog, gingen op reis, namen glimlachend afscheid, en nu is hun huis, hun kamer, hun werkplek akelig leeg. Ondraaglijk de gedachte aan hun lichamen, onbeschermd tegen de elementen. In deze nieuwe wereld is er zelfs te weinig orde om de doden te bergen.

De barbaarsheid van het nieuwe kalifaat van Islamitische Staat. Beelden van onschuldige mensen waarvan het hoofd wordt afgesneden. De beul zit op de rug van het gillende, kruipende slachtoffer. Die filmpjes circuleren steeds meer op het net en naarmate die beelden en de verhalen over die beelden worden verspreid, voelen meer jonge moslims zich geroepen om zich aan te sluiten bij de heilige oorlog. Haat verspreid via sociale media. ‘Sociale’ (?) media. Zelfs de betekenis van onze woorden wordt omgebogen. Die beelden bereiken ons niet toevallig. Zij zijn bedoeld om te terroriseren. De handleiding werd in 2004 door Al Qaeda ontwikkeld: *Het gebruik van gruwel: de meest kritische fase van de ummah*.¹ Op die manier wordt de mensen duidelijk gemaakt dat ze niet moeten hopen op een beschaafde, vreedzame wereld. Gruwel als propaganda, bedoeld om nog meer jonge mensen te rekruteren voor de heilige strijd. Jongeren die misschien wel, met meer aandacht, een vastere hand, een meer seculiere levensbeschouwing, degelijke, rustige medeburgers waren geworden. En dan is er de angst voor de Syriëstrijders die terugkomen. Ontgoochelde en gekwetste jonge-

ren, maar ongetwijfeld ook mannen en vrouwen gehard in wreedheid en fanatisme, ongevoelig geworden voor de pijn van anderen.

Ook nog in de zomer van 2014 ontsnapt in West-Afrika het ebolavirus aan de controle van de Wereldgezondheidsorganisatie. Het vreet mensen van binnen uit op. Grenscontroles houden het niet tegen.

Het was een zomer van de angst. Rond Europa werd een poreuze gordel van onheil gelegd. In de daaropvolgende herfst en winter werd het niet beter. Het geweld groeide vanuit de eigen wijken en buurten. In Parijs werden de tekenaars van Charlie Hebdo door moslimfanaten uitgemord, Joden werden neergeschoten, gewoon omdat het Joden zijn, hun kinderen moeten nu onder politie- en militaire bescherming naar school. Zo is het weer in Europa. Wat letterlijk geldt voor Joodse kinderen geldt in feite voor ons allemaal: wij leven nu in de schaduw van politie- en militaire bescherming. Voor het oplossen van samenlevingsproblemen wordt nu naar de staatsveiligheid gekeken.

1.1 Het einde van de geschiedenis?

Een kwarteeuw geleden, in 1989, maakte Francis Fukuyama ophef met zijn essay *Het einde van de geschiedenis*. De idee van het einde van de geschiedenis was toen al niet nieuw. In zijn essay over de protestantse ethiek, dat oorspronkelijk in twee afleveringen in 1904 en 1905 verscheen, velst Max Weber een vergelijkbaar oordeel, weliswaar niet over de wereld, maar over het Westen. Weber stelt dat de dynamische geest van het kapitalisme, die alles transformeert, aanvankelijk groeide uit de protestantse ethiek, maar zich daar al snel in de loop van de achttiende eeuw van losmaakte om op eigen, seculiere benen te staan. Voor Weber hield dat meer in dan het verdwijnen van een religie die haar normen aan de inrichting van de staat wilde opleggen. Het wees volgens hem op een omvattende verandering van gevoeligheden en cultuur. Secularisering – religie die zich terugtrekt in de intimiteit van het privéleven – maakt meer verdraagzaam, aldus Weber, maar we betalen die verdraagzaamheid met de trivialisering van overtuigingen. Brengt het iets op? is nog de enige vraag waarop onze maatschappij via de markt een objectief antwoord kan en wil geven. De rest, zo suggereert een niet van cynisme gespeende Weber, is praat voor de vaak. Iets waaraan echt redelijke mensen wel een ironische opmerking kunnen spenderen, maar waarover zij zich in geen geval druk maken. De moderne mens streeft rationeel zijn

eigen belang na en dat wordt vooral gedefinieerd in termen van materieel bezit. Vandaar, zo meende Weber, dat het handelen van die moderne mens zal worden bepaald door de middelen waarover hij beschikt en de condities waarin hij zich bevindt. De moderne mens, aldus Weber, vestigt zijn hoop op wetenschap en technologie om zijn levenskwaliteit te verbeteren en rekent vooral op zichzelf om de door wetenschap en technologie geboden kansen te grijpen. Idealen en waarden, het wapengekletter hen eigen, zijn niet aan hem besteed.

De gelijkenis met de wijze waarop Fukuyama zijn essay besluit is treffend: 'Het einde van de geschiedenis wordt een trieste tijd. De strijd voor erkenning, de bereidheid zijn leven te geven voor een abstracte zaak, de wereldwijde ideologische strijd die een beroep deed op durf, moed en verbeeldingskracht ... dat zal allemaal worden vervangen door economische berekening, de zoektocht naar louter technische oplossingen, een beetje bezorgdheid over het milieu en het streven naar consumentensatisfactie.' Een beetje bezorgdheid over het milieu en het streven naar consumentensatisfactie ... Het is herkenbaar. Na het einde van de geschiedenis zou de tijd voorbijglijden als een brede, trage stroom die nog enkel onze verveling weerspiegelt.

Die voorstelling van zaken werd een kwarteeuw geleden met veel instemming en applaus onthaald. Het werd echter heel snel duidelijk dat de geschiedenis geen stille stroom zou worden. De wereld werd niet rustig, van effenheid was geen sprake. Dat drong in golven tot ons door. Joegoslavië dat uiteenvalt. Genocide aan de achterdeur, een dagreis hier vandaan. De verbijstering van 9/11. Trivialisering van waarden? Secularisering van geloof? Einde van cultuurconflict en ideologische strijd? De antwoorden op die vragen kwamen staccato, in de vorm van duizenden doden. Van wat met stelligheid een kwarteeuw geleden werd verkondigd, restte enige jaren later slechts gruis en débris.

En we beleefden dat alles tegen de achtergrond van een dagelijkse portie wreedheid en leed uit Afrika: massamoord, verkrachting als oorlogswapen, het afhakken van armen, afsnijden van neus en oren. Onze onmacht wordt daarin zo pijnlijk zichtbaar. Onverschilligheid uit zelfbehoud? In die tijden van rampspoed dook een optimistische voorspelling op: de Arabische lente. Tunesië, Libië, Egypte, Jemen... Maar voor er iets kon bloeien, werd het herfst en winter. Burgeroorlog in Syrië, escalatie in Irak. Van die korte lente rest één onzekere en kwetsbare democratie, verder chaos, nieuwe dictatuur en barbaars religieus fanatisme.

Welkom in de geschiedenis!

1.2 Geloof in neergang: declinisme

De zomer van 2014 was angstaanjagend. Het verbazende, beklemmende was echter de gelatenheid, het gevoel van onmacht waarmee werd gereageerd. Het was alsof een levendige, moderne beschaving tot stilstand kwam, haar voluntarisme voor fatalisme inruilde, hoop op vooruitgang opgaf en de armen liet zakken. Dit boek heb ik geschreven vanuit de overtuiging dat al die gebeurtenissen, hoe angstaanjagend ook, die stemming niet hebben opgeroepen. Die gebeurtenissen treffen ons diep, leiden tot moedeloosheid en fatalisme omdat zij resoneren met het narratief van neergang. Zij treffen ons zozeer omdat zij het geloof in neergang bevestigen en de indruk achterlaten dat ze het bewijs leveren van onze neergang.

Geloof in neergang was heel sterk aanwezig bij de jongvolwassenen tussen 25 en 35 jaar die op het einde van 2013, tussen september en december, voor dit boek werden geïnterviewd. Het was ook al even duidelijk aanwezig in 2006 toen een eerste keer naar gevoelens van neergang werd gepeild. De gebeurtenissen van de zomer van 2014 bevestigen en verdiepen in feite een al langer aanwezig gevoel van ongerustheid, onbehagen en verlies. In dit boek wil ik daarom weg van die evenementen om dat duurzame gevoel van neergang, dat geloof in neergang, dat *declinisme*, te analyseren.

Of er neergang van Europa en het Westen is, of we het moeten afleggen tegen Azië, of die neergang onvermijdelijk en onherroepelijk is, zijn vragen waarover druk wordt geredetwist en waarover inmiddels ook menig boek verscheen. Het zijn onbeantwoorde vragen, waarschijnlijk ook onbeantwoordbare vragen. De welles-nietesdiscussies over neergang worden gevoerd in termen van bnp per capita, economische groei, de educatieve, wetenschappelijke en technologische condities van groei, het aantal vliegdekschepen, de militaire slagkracht, het aantal ingenieurs, de kindersterfte, het begrotingstekort, de staatsschuld en de handelsbalans, de productiviteit, de kwaliteit van de infrastructuur, de democratische traditie, de doeltreffendheid van het beleid, de bekwaamheid om over partijgrenzen heen samen te werken, het modale inkomen, de beschikbaarheid van energiebronnen, de gezondheid van de bevolking, de bekwaamheid nieuwe bevolkingsgroepen te integreren enzovoort. Maar heel dikwijls, in de ruime meerderheid van de boeken en artikelen waarin die discussie wordt gevoerd, wordt dat allemaal finaal terzijde geschoven met de opmerking dat het toch bovenal een kwestie is van wilskracht, visie en vastberadenheid.² De situatie is

erg, maar niet hopeloos.’ Dat is in feite de kernstelling van veel declinistische literatuur.

Declinisme manifesteert zich echter niet alleen maar op papier. Het leeft niet enkel in academische en politieke polemieken, bestaat niet alleen in het moeilijke zoeken naar de juiste indicatoren en het nog lastiger inschatten van toekomstige ontwikkelingen en mogelijkheden. Declinisme wordt ook gedragen en beleefd als geloof. Het leeft in de geesten van de mensen als een perceptie van wat gebeurt en een verwerking van wat daarover wordt gezegd. Het is dat geloof en de gevolgen van dat geloof die ik in dit boek beschrijf. Met dit boek wil ik me geenszins engageren in de discussie over de mate en onvermijdelijkheid van de neergang van het Westen, Amerika en/of Europa. Het doel van dit boek is niet te speculeren over hoeveel economische groei of vliegdekschepen Europa nodig heeft om de verzorgingsstaat te redden. In dit boek wil ik de gevolgen van het geloof in maatschappelijke neergang, de gevolgen van declinisme, onderzoeken.

1.3 De hedendaagse jongvolwassenen

Daartoe werden in het najaar 2013 via een representatieve steekproef 1964 inwoners van België, 25 tot 35 jaar oud, geïnterviewd.³ Het gaat om jongvolwassenen, mensen die een loopbaan uitbouwen, een gezin stichten, een woning proberen te verwerven. Als zij terugblikken op hun kindertijd, bestrijken ze de recente geschiedenis van de jaren tachtig tot nu. Als hun ouders over hun kindertijd vertellen, gaan zij terug naar de jaren vijftig en zestig. Als de familie zich verenigt, zit dus ruim een halve eeuw levende geschiedenis rond de koffietafel.

De wereld, bekeken vanuit de verlangens en ervaringen van jongvolwassenen, is in menig opzicht een andere wereld dan die waarin hun ouders jong waren. De jongvolwassenen groeiden op in een meer open samenleving, als men het positief formuleert. Een samenleving sterk getekend door globalisering en diversiteit. De kans is niet denkbeeldig dat familieleden, vrienden of kennissen werkloos werden omdat een bedrijf naar Oost-Europa of China verhuisde. Als zij dat al niet op die manier persoonlijk meemaakten, lazen zij erover in de krant. Van 2004 tot 2013 verschenen in de Nederlandstalige Belgische pers meer dan 50.000 artikelen waarin sprake is van werkloosheid; in meer dan 500 daarvan wordt dat gekoppeld aan het ‘delokaliseren’ van bedrijven.⁴

Veel van die jongvolwassenen zagen hun buurt veranderen. Er vestigden zich vreemdelingen en vrouwen en meisjes van Turkse en Marokkaanse origine droegen steeds vaker een hoofddoek. Vooral de moslims vielen op. Zij waren ook zeer aanwezig in de media. Over de laatste tien jaar handelden bijna 70.000 krantenartikelen over de islam.

In hun tienerjaren, als ze een krant opensloegen of op tv naar het nieuws keken, kwamen deze jongvolwassenen de 'crisis van de verzorgingsstaat' tegen. Het is heel onwaarschijnlijk dat zij nooit iets lazen of hoorden over de aanstaande onbetaalbaarheid van de pensioenen of het onbeheersbare budget van de verplichte ziekteverzekering.

In de jaren negentig maakten de huidige jongvolwassenen als tieners of prille twintigers ook de groeiende ongerustheid over toenemende criminaliteit mee, die zich toen van de geesten en de media meester maakte. Tijdens het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw drong het besef van groeiende ongelijkheid door tot in de media en via die weg tot bredere lagen van de bevolking. Ook daarover hebben de jongvolwassenen vast gelezen en waarschijnlijk hebben zij daarvan in hun omgeving de tekenen gezien.

Een globaliserende wereld, een naar etniciteit en levensbeschouwing meer verscheiden samenleving, een belaagde sociale zekerheid en een gemeenschap waarin men 's avonds de deuren zorgvuldig sluit en in menig huis voor het slapengaan de code van het alarm intikt ... Hoe beleven de jongvolwassenen die wereld? Welke toekomstperspectieven biedt hij hen?

1.4 De Prometheusgeneratie

De jongvolwassenen werden niet alleen vragen gesteld over hun kijk op de maatschappelijke toekomst. Ook werd gepeild hoe ze hun persoonlijke toekomst zien. Opvallend is dat hun verwachtingen met betrekking tot hun persoonlijke toekomst, hun baan, hun gezin, het comfort van hun woning, de kwaliteit van hun buurt ... optimistisch tot zeer optimistisch zijn, terwijl zij voor de samenleving een angstaanjagende neergang zien. Hun optimisme met betrekking tot hun persoonlijk leven is overigens niet geheel onrealistisch. Het gaat om een generatie die het betrekkelijk goed doet. Men zou hen de 75-25-generatie kunnen noemen, met 75% die goed tot zeer goed boert en 25% die het moeilijker heeft

en waarvan ongeveer de helft ronduit bestaansonzeker is. Een aantal problemen van deze generatie komt duidelijk aan het licht in de komende hoofdstukken: het grote verschil in de sociaaleconomische situatie van de Nederlandstaligen en de Franstaligen, de zwakke sociaaleconomische positie van de moslims, de grote ongelijkheid tussen laag- en hooggeschoolden, de groei van een nieuwe standenmaatschappij, het slechte evenwicht – de destructieve spanning in feite – tussen werk en gezin en de kwetsbare, benarde positie van mensen met een minder goede gezondheid in wat onmiskenbaar een prestatie maatschappij is. Maar die duidelijke problemen verhinderen niet dat deze generatie van jongvolwassenen met optimisme en een groot gevoel van persoonlijke verantwoordelijkheid naar haar eigen toekomst kijkt, vooruitgang ziet van generatie op generatie, van oordeel is dat zij het op vele vlakken beter gaat doen en het beter zal hebben dan haar ouders. Een generatie ook die duidelijk onderkent dat wetenschap en technologie een belangrijke rol hebben gespeeld in het verwezenlijken van de welvaart en het welzijn waarvan zij geniet. Wat haar persoonlijke leven betreft, is dit zeker geen generatie van ‘vroeger was het beter’, integendeel. Het is een gretige generatie die wil geloven dat het ‘straks nog beter wordt’.

En toch ... toch is zij gekluisterd aan een heden van angst en onzekerheid en van machteloosheid om zich daaraan te onttrekken. Ik noem ze daarom de Prometheusgeneratie. Toen de goden uit de Griekse mythologie de gaven en talenten uitdeelden, kwamen de mensen er bekaaid vanaf. Voor alles wat ze konden doen, was er wel een of ander dier dat hen overtrof. Prometheus had medelijden met hen, stal het vuur van de goden en gaf het aan de mensen. Dezen leerden ijzer smeden en ... welja, uiteindelijk vliegen, praten over lange afstand, reizen naar andere planeten, een verzorgingsstaat opzetten en computers maken. Prometheus leerde hen ook naar de toekomst te kijken, vooruit te denken. Op die manier wekte hij de toorn van de goden. Zeus kluisterde hem aan een rots en elke dag pikte een adelaar van de lever van Prometheus en elke nacht groeide die lever weer aan, om de volgende dag weer te worden opgegeten. Van vooruitdenken was geen sprake meer, de toekomst werd hulpeloze angst voor wat komen zou, geanticipeerde pijn.

Dat is het lot van deze generatie, de Prometheusgeneratie. Gevangen in het heden door hulpeloze angst. En die angst maakt onverdraagzaam; leidt naar een populistische politiek van onbehagen. De Prometheusgeneratie is aan die angst gekluisterd omdat in hun ogen de maatschappelijke neergang te overweldigend is om alleen te keren ... en deze generatie gelooft onvoldoende in haar mogelijk-

heden om collectief, samen, via politieke weg iets te doen, de ketens te breken en de toekomst te openen. De politiek keert zich ook van haar af, heeft maar bitter weinig voeling met haar wensen en opvattingen en geeft daar ook geen stem aan. Tussen deze generatie en de politiek staat een dubbele, wederzijdse vervreemding.⁵ Deze generatie rekent niet op de politiek om het leven te verwezenlijken waarvan zij droomt, en de politiek luistert niet of ternauwernood naar die droom. Deze dubbele vervreemding en het declinisme houden deze generatie in haar greep. Daarover handelt dit boek, niet als een oefening in pessimisme, maar als een aanloop tot een politiek van hoop, goesting en vooruitgang. De hoofdlijnen daarvan schets ik in de epiloog: *Een weg vooruit*.

Dit boek is gebaseerd op interviews met bijna 2000 jongvolwassenen. Ik heb geprobeerd de resultaten van dat onderzoek zo toegankelijk mogelijk weer te geven. De technisch onderlegde lezer zal af en toe waarschijnlijk meer technische details wensen (hij kan die opzoeken in een reeks bijlagen onder het kopje 'Samen tegen het narratief van neergang' op www.foundationpv.be). De korte inhoud van dat online dossier staat ook achter in dit boek in bijlage 1. In de tekst verwijs ik naar de online bijdrage als 'online bijlage ...'. Een aantal bijlagen waarvan ik vermoed dat meer lezers ze willen raadplegen, heb ik in dit boek opgenomen en daarnaar verwijs ik met 'bijlage'.

Hoofdstuk 2

‘... zwart gat in het uitzicht ...’⁶

Tijdens de laatste decennia onderging onze samenleving een ingrijpende transformatie, in menig opzicht vergelijkbaar met de transitie van een agrarische naar een industriële samenleving in de negentiende eeuw. De gevolgen daarvan hebben zich gemarkeerd in de levens van de Prometheusgeneratie.

Veertig jaar geleden nog, net voor de Prometheusgeneratie het daglicht zag, verwachtten veel sociale wetenschappers de komst van een vrijetijdsmaatschappij. Terugblikkend lijkt dat een vrolijke, onbezorgde tijd. Over de komst van de vrijetijdsmaatschappij werden congressen georganiseerd en boeken geschreven. Sommigen vreesden zelfs dat de komst van die maatschappij voor problemen zou zorgen. De mensen zouden niet meer weten wat te doen met hun tijd. Hoe verschillend toch is het toekomstperspectief van de hedendaagse jongvolwassenen (zie tabel 2.1). 81% van hen acht het waarschijnlijk of heel waarschijnlijk dat zij in de toekomst meer uren per week zullen moeten werken en langer aan de slag zullen moeten blijven (dus later met pensioen). En 51% verwacht daarenboven dat de lonen in België zullen dalen om de concurrentie met andere landen aan te kunnen. Velen verwachten dus dat ze in de toekomst meer zullen moeten werken voor minder inkomen.

2.1 Een toekomst van bittere pillen

69% van de jongvolwassenen acht het waarschijnlijk dat de werkloosheid zal toenemen omdat de handenarbeid verdwijnt. De grote schuldige voor het gebrek aan werk is volgens hen echter niet het verdwijnen van de handenarbeid

op zich, maar de globalisering als achterliggende oorzaak: 84% acht het (heel) waarschijnlijk dat door het openstellen van de grenzen de werkgevers goedkope buitenlandse arbeidskrachten verkiezen boven de eigen arbeiders. Niet minder dan 89% van de jongvolwassenen acht het waarschijnlijk dat steeds meer bedrijven zullen verkassen naar lagelonenlanden, ten koste van de werkgelegenheid in België. Dat verklaart meteen waarom 72% van oordeel is dat het in de toekomst steeds moeilijker wordt voor Belgen om werk te vinden. En als ze dan al werk vinden, zal dat volgens velen precair werk zijn: 69% verwacht dat meer mensen onder slechte arbeidsvoorwaarden zullen moeten werken, met weinig bescherming tegen de werkgever. Niet minder dan 81% acht het waarschijnlijk dat de werkzekerheid in de toekomst zal afnemen. Dat alles betekent voor heel wat jongvolwassenen dat we naar een samenleving met *working poor* gaan: meer dan 77% verwacht dat steeds meer mensen twee jobs zullen moeten nemen om het hoofd boven water te houden.

Een toekomst van bittere pillen, inderdaad. En het ergste wordt niet door een kleine minderheid verwacht, maar door een overweldigende meerderheid. 70 tot 90% van de jongvolwassenen acht het (heel) waarschijnlijk dat de kans op goed werk sterk zal afnemen. Volgens die overweldigende meerderheden gaan we naar een economie die weinig werk biedt, waarin het beschikbare werk geprecariseerd wordt, waar steeds meer mensen onder slechte arbeidsvoorwaarden moeten werken, waar ze harder moeten werken, waarin de lonen zullen dalen en waar het aantal mensen toeneemt dat zich moet uitsloven in twee jobs om te kunnen overleven.

Tabel 2.1 % (Helemaal) akkoord met uitspraken over de toekomst van de samenleving (N=1866)

	% (Helemaal) akkoord
De opwarming van de aarde zal voor steeds meer rampen zorgen	92,1
De pensioenen en werkloosheidsuitkeringen zullen in de toekomst lager worden	90,9
Er zullen steeds meer bedrijven verplaatst worden naar lagelonenlanden, ten koste van de werkgelegenheid in België	89,4
Door het openstellen van de grenzen zullen werkgevers goedkope buitenlandse arbeidskrachten verkiezen boven de eigen arbeiders	84,8
Als we de overbodige kosten wegwerken, zal de ziekteverzorging betaalbaar blijven	83,7
De verzorgingsstaat en de sociale zekerheid zullen blijven bestaan	83,5
De rijken zullen nog rijker worden, de armen nog armer	82,8

In de toekomst zal de werkzekerheid afnemen	81,6
In de toekomst zullen er meer uren per week worden gewerkt	81,5
Een grote groep moslims zal zich niet aanpassen aan de Europese cultuur en gewoonten	78,8
Er zal veel werk in de dienstensector komen	78,7
Mensen zullen meer kunnen thuiswerken	78,2
Meer mensen zullen onder de armoedegrens raken door de afbraak van de sociale zekerheid	78,0
Steeds meer mensen zullen twee jobs moeten nemen om rond te kunnen komen	77,7
We gaan naar een samenleving van rijken en armen; de middenklasse zal kleiner worden	76,1
Als de wereldbevolking zo snel blijft groeien als nu, zal de aarde die belasting eenvoudigweg niet langer kunnen dragen	74,9
De pensioenen zullen betaalbaar blijven als we iets langer zullen werken	73,2
De onverdraagzaamheid tussen de verschillende volkeren zal in de toekomst alleen maar toenemen	72,3
In de toekomst wordt het steeds moeilijker voor de Belgen om aan werk te geraken	72,2
Meer mensen zullen onder heel slechte arbeidsomstandigheden werken, met weinig bescherming tegen de werkgever	69,6
De relatie tussen moslims en Europeanen zal in de toekomst gekenmerkt worden door gewelddadige conflicten	69,3
Omdat de handenarbeid verdwijnt zal er veel werkloosheid zijn	69,2
Het aantal slachtoffers van terrorisme zal toenemen	68,8
In België zal iedereen, rijk en arm, zich goed medisch kunnen laten verzorgen	67,4
Omdat de overheid het niet meer kan, zullen kinderen zelf voor hun ouders moeten zorgen als ze ziek of dement worden	65,1
In de toekomst zal iedereen een alarmsysteem nodig hebben om zich te beschermen tegen diefstal	63,5
Er zal in de toekomst te weinig personeel zijn om alle zieke en oude mensen te verzorgen	62,9
In de toekomst zal het onveiliger worden om 's avonds op straat rond te lopen	61,4
Door betere bewakingstechnieken (bijvoorbeeld camera's) en/of opsporingsmethoden neemt onze veiligheid toe	58,8
In de toekomst zal onze bevolking zich steeds meer openstellen om mensen van andere culturen in onze samenleving op te nemen	53,2
Doordat mensen anders gaan leven, zal het milieu minder vervuild worden	52,9
Om de concurrentie met andere landen te kunnen aangaan zullen de lonen in België verlaagd worden	51,7

De multiculturele samenleving zal een aangename samenleving zijn	50,6
De kosten van de gezondheidszorg zullen zo erg stijgen dat ze onbetaalbaar wordt	49,8
In de toekomst zullen alleen de rijken zich nog goede medische zorg kunnen veroorloven	48,1
We zullen succes boeken in de strijd tegen de milieuvuiling	45,8
De politie zal niet meer in staat zijn ons tegen criminelen te beschermen	42,0
De steden zullen veiliger worden	33,5
Van het openen van de grenzen en de globalisering zal iedereen beter worden	25,5
In de toekomst zal onze samenleving gelijk worden	22,8
De klassenverschillen zullen kleiner worden	21,9

Veel jonge mensen wijten dat alles aan de globalisering, aan het openen van de grenzen binnen de Europese Unie en aan het vermeende gemak waarmee bedrijven kunnen verhuizen naar landen met hongerlonen, waar de werknemers onvoldoende bescherming genieten. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat het proces van globalisering met argusogen wordt bekeken. Slechts 25% acht het waarschijnlijk dat we er beter van worden. Een ruime meerderheid van de jongvolwassenen gelooft niet in de weldaden van vrijhandel. Protectionistische maatregelen kunnen bij de Prometheusgeneratie meteen op een welwillend oor rekenen.

Toch verwachten ze ook positieve ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Zo acht 78% het (heel) waarschijnlijk dat thuiswerk zal toenemen en stelt 78% hun hoop op de (persoonlijke) dienstensector en de (persoonlijke) diensteneconomie om werk te scheppen.

De algemene verwachtingen betreffende de economie en de arbeidsmarkt zijn echter uitermate negatief. Daarenboven verwachten de jongvolwassenen niet dat de lasten van die neergang min of meer gelijk zullen worden verdeeld. Integendeel, ze zijn van oordeel dat niet de sterkste, maar de zwakste schouders de zwaarste lasten zullen dragen. Slechts 22% van de jongvolwassenen acht het waarschijnlijk dat onze samenleving in de toekomst gelijk zal worden of dat de klassenverschillen kleiner zullen worden; 82% acht het waarschijnlijk dat de rijken nog rijker en de armen nog armer zullen worden en 76% verwacht dat in die samenleving van armen en rijken de middenklasse in de tang wordt genomen. Kortom, 20% verwacht in de toekomst meer gelijkheid, 80% verwacht meer ongelijkheid.